

Previranja u Bjelovaru uoči “puča Vokić - Lorković” 1944. godine

Prilozi za povijest Bjelovara u zadnjim mjesecima Nezavisne Države Hrvatske (NDH)

ŽELJKO KARAULA

Banovine Hrvatske
HR - 43000 Bjelovar

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno/Received: 22. 01. 2009.
Prihvaćeno/Accepted: 30. 01. 2009.

Autor u radu na temelju oskudne arhivske građe prikazuje pripreme koje su vršene u Bjelovaru tijekom druge polovice kolovoza 1944. godine od strane pučista i Gradskog ogranka Hrvatske seljačke stranke (HSS), u svrhu rušenja ustaške vlasti i svladavanja njemačkih snaga u Bjelovaru, te preuzimanje vlasti u NDH od strane HSS-a. HSS bi preuzela postrojbe domobranstva NDH kao svoju vojsku, te zajedno s dijelovima ponovno aktivirane Hrvatske seljačke zaštite (HSZ) pripremila teren za dolazak savezničkih snaga na područje NDH, na čelu sa dr. Šubašićem iz Londona.

Ključne riječi: Hrvatska seljačka stranka, “puč Vokić-Lorković”, Bjelovar, domobranstvo, prevrat, NDH

Historiografske spoznaje o tijeku, političkoj pozadini i pripremi “puča Vokić-Lorković” dovoljno su istražene, tako da su uglavnom poznati glavni procesi i akteri tih zbivanja. Radilo se o onim pojedincima iz vrha ustaške vlasti koji su, “spoznavši da će rat u dogledno vrijeme završiti pobjedom saveznika, pokušavali i da Nezavisna Država Hrvatska (NDH) dočeka kraj rata na toj (pobjedničkoj) strani.”¹ Kombinacije za traženja takvog izlaza našle su svoje glavne pobornike u ministru vanjskih poslova NDH Mladenu Lorkoviću i ministru oružanih snaga NDH Anti Vokiću, te krugu istomišljenika (većinom iz redova domobranstva) formiranom na istoj spoznaji o neumitnosti sloma Njemačke i zajedničkom raširenom antinjemačkom raspoloženju, sve pod

Lorkovićevom parolom “*Važnija je Hrvatska od Njemačke*”. Treba napomenuti da se njemačka vojska od sredine 1943. godine na području NDH često ponašala kao okupatorska sila. Ona je preuzela ne samo zapovijedanje nad domobranstvom, već i cjelokupnu civilnu vlast. Položaj NDH u odnosu na Treći Reich, što se rat približavao kraju, prema Bariću, sve je više sličio položaju “okupiranog saveznika.”² U planove zavjernika je svakako ulazila i Hrvatska seljačka stranka (HSS), odnosno njezino vodstvo u zemlji, koje je, po programu zavjernika, trebalo poslije puča i razaranja njemačke vojne sile u NDH, preuzeti vlast u zemlji i pozvati snage antifašističke koalicije da se iskrcaju na teritoriju NDH. Prema Lorkoviću, nakon povlačenja ustaške vlasti, HSS bi trebao osigurati samostalnu hrvatsku državu na mirovnim pregovorima, te spriječiti da na vlast dođu “*komunisti ili Kralj*”.³ Za ostvarenje toga plana, za sada postoje vrlo oskudni, a često kontradiktorni po-

1 Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941/1945*, Liber-Školska knjiga, Zagreb, 1977., 289. Više o “puču” Vokić-Lorković pogledati u: Bograd KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, knjiga 2., Globus, Zagreb, 1983., 78.-145. J. IVIČEVIĆ, “Puč” Vokić-Lorković i politika ratne HSS, *Vjesnik*, feljton od 21. travnja do 30. svibnja 1995. godine, HDA, MUP RH 013.1.17. Puč Vokić-Lorković, Svjedočanstvo Ante Moškova, Edo BULAT, Svjedočanstvo o jednoj dramatskoj sjednici vlade NDH u Zagrebu godine 1944., *Hrvatska revija*, 2-3 (54-55), Buenos Aires, 1964., 608-625., Hrvoje MATKOVIĆ, Pismo Mladena Lorkovića iz kućnog pritvora poglavniku Anti Paveliću, *Časopis za suvremenu povijest*, 25 (2-3), 1993., 318-319.

2 Nikica BARIĆ, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Država Hrvatske 1941.-1945.*, Hrvatski Institut za povijest, Zagreb, 2003., 517.

3 Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), MUP RH 010.37.5. Augustin Košutić. Istražni zapisnik od 29. siječnja 1945., 120.-121.

daci o pripremama za realizaciju samoga "puča". Podaci pokazuju da su poduzeti tek stanoviti koraci. Zadnji dogovor između zavjernika (Lorković, Vokić i predstavnika HSS-a, Farolfi) od 22. kolovoza, prema Kisić-Kolanović, pretpostavljao je da jedna zagrebačka jedinica izvede udar, dovede Mačeka na Markov trg, a on će pozvati narod i vojsku na rat protiv Nijemaca i pozvati saveznike.⁴ Postoji vrlo malo podataka o tome kako je konkretno "puč" pripreman u ostalim dijelovima NDH, s obzirom da je prema planu trebalo razoružati njemačku vojsku na cijelom teritoriju NDH, kako je realizacija plana zamišljena u kontaktu lokalnih vodstava HSS-a i zavjernika, te kakvi su bili njihovi kontakti i kako je vodstvo HSS-a prenosilo svoje direktive o planovima među svoje lokalne ogranke. Cilj ovoga kratkog rada je prikazati pomoću oskudnih podataka kako je pripreman "puč" na području grada Bjelovara, te što se dogodilo nakon neuspjeha "puča".

Pripreme i propast "puča" Vokić-Lorković u Bjelovaru tijekom kolovoza 1944. godine

U drugoj polovici 1944. godine nakon savezničkog iskrcavanja u Normandiji 6. lipnja 1944. Njemačka se našla opet suočena borbom na dva fronta, sve više iscrpljena i nemoćna da se dugoročno odupre napadima saveznika, njezin slom se u konačnici činio neminovan. Spoznajom o neminovnosti poraza sila Osovine u ratu i pobjede saveznika, u njemačkim satelitskim zemljama raslo je protunjemačko raspoloženje, te su se počele pripremati takve političke platforme koje su zahtijevale što hitniju "promjenu strana". Zbog naglog napredovanja Crvene armije, u istom razdoblju, Bugarska, Rumunjska i Finska napuštaju dosadašnji savez s Trećim Reichom i prelaze na stranu saveznika. Takva razmišljanja i inicijative su postojale i u dijelu ustaškog vrha. Do sličnih inicijativa je u NDH došlo i 1943. godine, poslije kapitulacije Italije, kada su organizirani prvi tajni pregovori s predstavnicima HSS-a o formiranju zajedničke ustaško-haesesovske vlade. No, Pavelić je tada naprasno prekinuo pregovore. Sljedeće godine

je situacija bila još akutnija za NDH, pa su pregovore opet započeli oni pojedinci koji su bili nezadovoljni što do sporazuma s HSS-om nije došlo još i ranije. U njihovim kombinacijama Pavelić je u svim varijantama otpadao, samo se postavljalo pitanje načina njegova odlaska s vlasti.

Opozicija Paveliću našla je plodno tlo u domobranskim redovima. Suradnji s pučistima odazvali su se pukovnik Ivan Klišanić, umirovljeni general Pero Blašković, zrakoplovni pukovnik Ivan Mrak te mnogi drugi...⁵ Za tijek vojnih priprema koje su se spremale u Bjelovaru za "prevrat" bio je zadužen pukovnik Ivan Mrak⁶ koji je došao u Bjelovar s posebnim ovlastima ministra oružanih snaga Ante Vokića. Kao povjerenik za pregled oslobođenih vojnih obveznika, on se u Bjelovaru sastajao s domobranskim časnicima u cilju priprema vojnog udara i onesposobljavanja njemačkih postrojbi u Bjelovaru. Prema jednoj izjavi glavni zadatak pukovnika Mraka bio je "da se skinu svi časnici koji su germanofilski nastrojani."⁷ I ministar Vokić, prema Moškovu, u to se vrijeme (...) "nalazio više vani nego u Zagrebu, da obiđe sve jedinice i govori sa svim zapovjednicima (...) njegovi govori bili su neka vrst senzacije, (...) uvijek aludirajući u svojim govorima da će hrvatsko domobranstvo stati protiv svakog koji će biti na putu održanja države, misleći na Nijemce."⁸ Pukovnik Mrak se posebno sastajao sa zapovjednikom domobranske posade u Bjelovaru bojnikom Pinculićem i pukovnikom Magašom, koji su sa svoje strane održavali vrlo bliske veze sa čelnicama Hrvatske seljačke stranke (HSS) u Bjelovaru. Određeni pregovori vodili su

5 Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, Mladen Lorković - ministar urotnik, 1998, n. dj, 81

6 Ivan Mrak (1900.-1945.), zrakoplovni pukovnik. Časnik vojske Kraljevine Jugoslavije, u lipnju 1940. promaknut u čin pukovnika. Pridružio se 8. travnja 1941. pobunjenim pukovima u Bjelovaru. Nakon osnivanja NDH proglašen zamjenikom zapovjednika zračnih snaga NDH. U lipnju 1941. imenovan zapovjednikom Hrvatske zrakoplovne legije koju prati na obuci u Njemačkoj. Godine 1942. ustrojava zrakoplovni zdrg s kojim djeluje u borbama na Kordunu i Banovini. U rujnu 1943. imenovan je zrakoplovnim izvjestiteljem u Pothvatnom odjelu Glavnog stožera oružanih snaga. Kasnije je razriješen i stavljen na raspolaganje zapovjedništvu vojnog zrakoplovstva. Zbog sudjelovanja u "puču" Vokić-Lorković osuđen na dvije godine tamnice. Ubijen na izdržavanju kazne od ustaša. Vidi: Tko je tko u NDH, Minevra, 1997., 283-284.

7 HDAB, Okružni sud Bjelovar, k II., 75/45., Izjava Mate Hanžekovića od 21. VII. 1945.

8 Bogdan KRIZMAN, Ustaše i Treći Reich, knjiga 2., Globus, Zagreb, 1983., 94., riječ je o Elaboratu Ante Moškova koji je dan poslije rata jugoslavenskim istražnim organima.

4 Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, Mladen Lorković - ministar urotnik, Golden marketing, 1998, Zagreb, 83.

se i između dr. Ivan Gaščića predsjednika ustaškog stegovnog suda u Bjelovaru koji je osnovao odbor "Narodnog spasa" i lijevog krila HSS-a što ga je vodio Luka Starčević.⁹ Na svojim danonoćnim sastancima oni "razvijaju snažnu promidžbu u korist Vokića i Lorkovića".¹⁰ Na tajnim sastancima tijekom srpnja i kolovoza 1944. godine dolazili su u Bjelovar kod dr. Starčevića svi članovi kotarskih organizacija HSS-a te davali mišljenja o ljudima iz svoga kraja koji bi bili pouzdani ljudi na koje se HSS u odlučnom času može osloniti. Razmatrane su i razne direktive koje su tajnim kanalima stizale iz Zagreba od prvaka HSS-a Košutića i Pezelja, a koje su donosili preobučeni "trgovački putnici". Zaključeno je da poslije "puča" Hrvatska seljačka zaštita treba jamčiti javni red i mir, a kao regularna vojska će postati domobranstvo, kao "Mačekova vojska u nastajanju".¹¹ Da bi se razlikovali od ostalih domobrana koji neće pristupiti HSS-u, dogovoreno je da pobunjeni domobrani imaju bijelu traku oko rukava, kao znak raspoznavanja.¹² Prof. Tomašić šalje Stjepana Trnskog,

Tomu Baburića, bivšeg narodnog zastupnika HSS za Bjelovarski kotar i Đuru Hagljana, predsjednika kotarskog HSS Čazma, koji su bili na liječenju u bolnici Milosrdnih sestara u Zagrebu, natrag u bjelovarski kraj sa zadatkom (...) "stvar je sazrela, i da moramo organizirati što više naroda da ide u domobranstvo, da čekaju Engleze (...) što smo mi i učinili", te smo po povratku upućivali ljude da se na naš poziv "dignu na ustanak".¹³ Izgleda da je Trnski održao i predavanja pred više domobranskih časnika i vojnika u Narti početkom rujna 1944. godine te ih pozvao da se ne predaju partizanima, da ustraju u borbi, jer HSS računa na njih.¹⁴ Vodstvo lokalnog HSS-a Bjelovar organiziralo je preko generala Matije Čanića putovanje bivšem narodnom zastupniku HSS-a Miji Ipši iz Daruvara, kako bi dobio na raspolaganje zrakoplov jer je navodno imao vezu s nekim engleskim majorom.

HSS kotara Bjelovar počeo je tijekom kolovoza 1944. godine širiti letke pod naslovom "Hrvatska i Hrvati" u kojima poziva hrvatski narod i hrvatske vojnike da bude "vjeran samo onoj vladi, koja se oslanja na slobodnu volju naroda na temelju izborne legitimacije, jer samo takova vlada ima pravo preuzimati obveze za hrvatski narod". U nastavku proglasa posebno se ističu hrvatski vojnici (domobrani) koji se pozivaju da ne napuštaju vojne postrojbe (...) "u ovom odlučnom času" jer u njihovo će ime da "govori i pregovara samo hrvatsko narodno vodstvo s Predsjednikom Mačekom na čelu, (...) a njegov položaj će biti jači kada će mu na raspolaganje stajati hrvatska narodna vojska, (...) te će u odlučnom času pravi predsjednik nam dati sve potrebne upute." Traži se da hrvatski vojnici zaustave svako kretanje prema granicama Hrvatske, "jer je sada potreban svaki hrvatski vojnik. Hrvatski narod neće bratoubilački i gradjanski rat ili ma bilo čije diktature. (...) takova seljačka demokratska Hrvatska, vjerna načelima slavenske uzajamnosti, dati će europskoj zajednici naroda svoj doprinos produbljenju i učvršćenju suradnje velikog slavenskog Istoka sa slobodarskim demokracijama Zapada." U

9 Luka Starčević (1903.-?), odvjetnik i političar, rodom iz općine Berek, kotar Garešnica. Kao student prava pristupio je HSS-u. 1924. godine. Godine 1930. promoviran u doktora prava. Nakon služenja vojske počeo raditi kao odvjetnički perovođa kod dr. Lebovića u Bjelovaru. Nakon njegove smrti radio kao pomoćnik kod odvjetnika dr. Gaščića. Početkom 1940. godine postao je predsjednik gradskog odbora HSS Bjelovar. Za vrijeme NDH pokušao održati aktivne veze među članovima HSS- u Bjelovaru, te bio aktivno uključen u pokušaj "puča" Vokić-Lorković. Neko vrijeme poslije propasti "puča" proveo u istražnom zatvoru u Bjelovaru. Poslije rata osuđen od komunističkih vlasti na 12 godina prisilnog rada, zbog "suradnje sa okupatorom." HDAB, Okružni sud Bjelovar, k II., 68/45., Presuda Narodnog suda protiv Luke Starčevića, Stjepana Trnskog, Filipa Hegeduša i dr. HDA, 01.1561 SDS RSUP SRH, kutija 1., 1947., Građanske stranke za kotar Bjelovar.

10 HDA, "Ustaša" - Hrvatski oslobodilački pokret - ustaški logor za grad Bjelovar, kutija 41., šifra. 013.0, red. Broj 66., Izvještaj logornika Domagoja Ružičića o previranjima u Bjelovaru uoči puča Vokić-Lorković, 17.IX 1944., Obrazloženo očitovanje logornika Domagoja Ružičića povodom tužbe protiv njega, 4. IX 1944. Hrvatski državni arhiv Bjelovar (dalj HDAB), Okružni sud Bjelovar, k II., 68/45., 219., Izjava Luke Starčevića pred Okružnim sudom Bjelovar "Istina da sam više puta posjetio dr. Gaščića kao svog bivšeg šefa, jer mi je trebao radi raznih intervencija i propusnica, a ujedno da saznam kojekakve stvari o ustašama koje su mi trebale da posluže kao propagandno sredstvo protiv ustaša. Jednom prilikom kada sam došao radi propusnice, on mi je govorio da bi trebalo da dođe do suradnje između ustaša i HSS-a, ali mi je on to govorio jer se bojao za svoju glavu, misleći da će da HSS spašava ustašku situaciju. Ja mu se nisam usudio otvoreno suprotstaviti i reći svoje mišljenje već sam rekao da kada budem išao u Zagreb, da ću se raspitati o eventualnoj suradnji. (...) Kada sam se vratio iz Zagreba, ja sam dr. Gaščiću govorio o potrebi okupljanja svih hrvatskih snaga, uključujući ustaše i partizane protiv četničke opasnosti." 3. VIII 1945.

11 HDAB, Okružni sud Bjelovar, k II., 73/45., Izjava Steve Pocrnića - Izjave koje terete Luku Starčevića (bez datuma).

12 HDAB, Okružni sud Bjelovar, k II., 61/45., Izjava Đure Hagljana dana kod OZNE od 21. VII. 1945.

13 HDAB, Okružni sud Bjelovar, k II., 45/45, Izjava Stjepana Trnskog dana kod OZNE od 10. VII. 1945.

14 HDAB, Okružni sud Bjelovar, k II., 43/45., Optužujući materijal protiv Stjepana Trnskog.

proglasu se spominje i buduća zajednica "*slaven-skih naroda juga koja bi bila stvorena na osnovu sporazuma i dogovora "slobodnih seljačkih država Hrvatske, Slovenije, Srbije i Bugarske"*".¹⁵

Prema izvještaju logornika grada Bjelovara Domagoja Ružičića koji je poslije "puča" upućen izaslaniku ministra oružanih snaga generalu Dolačkom,¹⁶ k njemu je došao tih dana dr. Luka Starčević, predsjednik mjesne organizacije HSS Bjelovar te tražio od njega da mu omogućiti politički rad i ponovno aktiviranje organizacija HSS-a, nudeći spas kroz njegovo sudjelovanje u "prevratu", te da tu njegovu ponudu brzo iskoristim "*kroz ovo nekoliko dana dok još postoji ustaška vlast*".¹⁷ Dr. Luka Starčević je rekao F. Antoljaku da lijevo krilo ustaškog pokreta počinje paktirati s HSS-om radi afirmacije kod Engleza i Amerikanaca kako bi se neki spasili, te da nema sumnje da predstoji dolazak Šubašića s vojskom iz Londona u Hrvatsku koja će dati vlast HSS-u i Mačeku. Čak su slani povjerljivi ljudi HSS-a u šumu, u redove partizana u okolici, da bi vršili "agitaciju za našu stvar, te da se prilikom invazije stave u redove HSS-a zajedno s domobranima." Prema instrukcijama koje je dr. Starčević dobivao iz Zagreba od dr. Tomašića trebalo se svakako povezati s NOP-om, da se zajedno prijeđe u napad na Nijemce, ali (...) "da bi naše pozicije bile jače, treba da preuzmemo na sebe domobranstvo", te u "odlučnom času da ih preuzmemo ispod upliva ustaša, te da kod iskrcavanja Engleza prijeđemo sa domobranstvom na stranu saveznika."¹⁸ Međutim, pripremane su i alternative, ako akcija kod domobranstva ne uspije. Tako su ponovo pripremani i aktivirani redovi Hrvatske seljačke zaštite (HSZ)

koji "svaki dan moraju biti organizirani i spremni." Postojala je direktiva u HSS-u da treba sprečavati odlazak "naših ljudi u partizane, (...) dok se onome koji prijeđe iz partizana u domobranu, neće ništa dogoditi". Prema izjavi Steve Demerca, vođe HSZ iz Stare Rače, postojala je nakana da se pri dolasku Šubašića iz Londona s 40.000 vojnika i pripremljenim domobranstvom, kada se učvrsti vlast, komunisti kao tadašnji neprijatelji "spreme u koncentracijske logore".¹⁹

Prema izvještaju logornika Ružičića među vojnim i civilnim krugovima u Bjelovaru počelo se javno govoriti o skorom padu ustaške vlasti i dolasku Vladka Mačeka na vlast u Hrvatskoj. Pukovnik Mrak je zajedno s pripadnikom lijevog krila HSS Fabijanom Antoljakom (koji je bio kurir između vodstva HSS u Zagrebu s HSS-om Bjelovar)²⁰ počeo pripremati jednu posebnu postrojbu sastavljenu od pouzdanih ljudi koja bi u datom trenutku preuzela vlast u Bjelovaru na čelu s natporučnikom Ivanom Valentakovićem, te jedna postrojba od stotinu ljudi koja bi, obučena u zrakoplovne odore, bila spremna na bjelovarskom zrakoplovnom uzletištu za akciju. Prema svemu sudeći ta grupa je trebala zauzeti uzletišta pod vodstvom pukovnika Mraka, jer je prema osnovnom planu, koji je prema nekim pokazateljima dogovoren s Englezima, trebalo sačuvati i zauzeti sva uzletišta u NDH, radi brzog transporta Engleza i Amerikanaca na to područje.²¹

Područje sjeverozapadne Hrvatske je tada bilo pod komandom njemačkog 69. rezervnog armijskog korpusa, dok je u Bjelovaru postojala i Feldkomanda 1038. Početkom rujna 1944. broj

15 HDA, "Ustaša" - Hrvatski oslobodilački pokret - ustaški logor za grad Bjelovar, "Hrvatska i Hrvati" - prijepis proglašenja HSS Bjelovara, kolovoz 1944.

16 Franjo Dolački (1884.-1950.), general. Završio Topničku kadetsku školu u Beču. Austrougarski časnik, te djelatni časnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Umirovljen 1940. godine u činu artiljerijskog pukovnika. Po proglašenju NDH pristupa domobranstvu, do listopada 1941. zapovjednik je topništva u stožeru Osječkog divizijskog područja, potom do srpnja 1943. zapovjednik I. domobranskog zbornog područja, a do kraja rata zamjenik Zbornog područja Zagreb. Vrhovni sud DF Jugoslavije osuđuje ga na 20 godina robije. Kaznu je izdržavao u Srijemskoj Mitrovici, Požarevcu, Lepoglavi i Staroj Gradiški, gdje je i umro. Vidi: Tko je tko u NDH, Minerva, 1997., 93.

17 HDA, "Ustaša" - Hrvatski oslobodilački pokret - ustaški logor za grad Bjelovar, isto, Izvještaj logornika Domagoja Ružičića.

18 HDAB, Okružni sud Bjelovar, k II., 68/45., 219., Izjava Luke Starčevića pred Okružnim sudom Bjelovar, 7.

19 HDAB, Okružni sud Bjelovar, k II., 83/45., 83., Izjava Steve Demerca iz Stare Rače, 22.II 1945.

20 HDAB, Okružni sud Bjelovar, k II., 68/45., 219., Izjava Luke Starčevića pred Okružnim sudom Bjelovar, "Kada sam bio u Zagrebu Tomašić mi je rekao da je dobro što sam pristao na suradnju sa NOP-om, (...) da bi naše pozicije bile jače treba da dobijemo za sebe i domobranstvo. Radi toga ja sam poslao Fabijana Antoljaka k dr. Tomašiću koji je izrazio želju da se sastane sa istim, i to radi pregovora sa okružnim N.O.O Bjelovar, te radi rada u domobranstvu. U slučaju da saveznici izvrše invaziju na naš teritorij potrebno je uza se imati domobranstvo, koje bi saveznici, nakon što bi prešli na njihovu stranu, proglasili savezničkom vojskom. U svrhu rada s vojskom ja sam se povezao sa Valentakovićem natporučnikom, kojemu sam govorio po uputama prof. Tomašića kao treba domobranstvo izvući ispod upliva ustaša, te kao bi u odlučnom času moglo doći do borbe protiv okupatora, da naš poziv razoruža ustaše i Nijemce u Bjelovaru i preuzme vlast u svoje ruke. 4. VIII 1945.

21 Marijan G. POLIĆ, Vokić-Lorković, povodom 20-godišnjice smrti, *Hrvatski glas*, Buenos Aires, 5. lipanj 1965.

Nijemaca u Bjelovaru se kretao oko 1500 vojnika, dok je u feldžandarmeriji bio oko 400 pripadnika. Znatne njemačke snage bile su u Varaždinu i Garešnici, koje su bile u procesu pregrupiranja nakon što je operacija "Rouen", kojom se planiralo razbijanje X. korpusa NOVJ na Kalniku i Bilogori, neuspješno zaustavljena krajem kolovoza 1944. godine. Sve to je zahtijevalo vrlo pažljivo organiziranu operaciju koja nije nikad izvedena.²²

Čak i iznenadna propast vođa "zavjernika" Vokića i Lorkovića u prvi mah nije pokolebala HSS Bjelovar. U redovima domobranstva počeo se širiti njihov mučenički kult, a sam dr. Luka Starčević je u "uvijenoj formi" govorio da su Vokić i Lorković "žrtve svog hrvatstva, jer su htjeli pomoću HSS dovesti do koncentracije hrvatskih redova".²³ Propast planiranog prevrata unio je veliki strah u redove domobrantskih časnika prevratnika u Bjelovaru tako da su mnogi počeli bježati u partizanske redove.

Prvi je pobjegao zapovjednik Dora postrojbi pukovnik Nikola Iskrić s dvojicom časnika i 36 pravoslavnih domobrana iz Dora puka, a glasine da će cijeli puk prijeći u partizane doveo je do njegova razoružanja od njemačke Feldkomandature u Bjelovaru te zatočenja svih njegovih časnika i dočasnika. Iz domobrantske posade Bjelovar još su pobjegla četiri časnika, tri dočasnika i jedan broj domobrana, a iz oružništva pet časnika. Grad je zbog toga blokiran lojalnim oružničkim i domobrantskim snagama i zabranjeno je svako kretanje.²⁴ Prema izvorima NOP-a u razdoblju od 1. do 15. IX. 1944. godine prebjeglo je iz raznih uporišta, većinom iz Bjelovara, jedinicama Istočne grupe odreda 245 neprijateljskih vojnika s kompletnim

naoružanjem, a razlozi su osim neuspjelog "puča" bili i pojava Crvene armije u istočnim dijelovima Jugoslavije, a i "poslijednji" poziv maršala Tita od 30. kolovoza 1944. u kojemu poziva hrvatske domobrane i ostale suradnike okupatora da do 15. rujna pristupe partizanima, jer svi oni koji ostanu bit će izvedeni pred ratni sud i suđeni kao izdajnici naroda. Na sjednici OK KPH Bjelovar 19. IX. 1944. konstatirano je da u Bjelovaru vlada "panika i rasulo", te da su izvršena mnoga hapšenja pobunjenika (domobrana).²⁵

Logornik Ružičić je 13. rujna dao proglas na radijskoj postaji Bjelovar prema kojem je stanje sada mirno i da je svako daljnje širenje alarmantnih vijesti strogo zabranjeno uz najstrože zakonske sankcije. Tada je prenesena i poruka ministra oružanih snaga, admirala Steinfla "da se u zadnje vrijeme neprijateljskom promičbom putem krugovala nastoji ubaciti razdor u hrvatsko njemačko bratsko po oružju. Ne nasjedati takvim zlonamjnim vjestima i izdajničkim došaptavanjima. Hrvatsko njemački borci bore se rame uz rame do pobjede."²⁶ U toj situaciji je logornik Ružičić tražio pomoć iz Zagreba u vidu jedne ustaške bojne, zbog bojazni od napada partizanskih snaga, dok je za unutarnji red i mir javljao da je uspješno uspostavljen. Nakon propasti "puča" uslijedila su uhićenja grupe domobrantskih časnika simpatizera HSS-a za koje se držalo da su povezani s pučistima. Među njima je bio i zrakoplovni pukovnik Ivan Mrak, koji je ubijen u lepoglavskom zatvoru u svibnju 1945. od ustaša.²⁷

22 Zdravko DIZDAR, Oružane jedinice NDH i okupatora u Bjelovaru i na području bjelovarskog okruga u toku rata 1041.-1945., Bjelovarski zbornik, Bjelovar 1990., 70. Vidi i: Antun MILETIĆ, Sjeverozapadna Hrvatska 1941.-1945 u svjetlosti njemačke arhivske građe, Zbornik Sjeverozapada Hrvatska u NOB-u i socijalističkoj revoluciji, Varaždin, 1976., 1012.-1024. Tada se na cjelokupnom prostoru NDH nalazilo ukupno 350.000 njemačkih vojnika (70.000 vojnih obveznika NDH u sastavu njemačkih postrojbi) zbog povlačenja sa Balkanskog poluotoka, područja grupe armija E koje se dotada nalazila u Grčkoj. Zdravko DIZDAR, Brojbitbeni pokazatelji odnosa vojničkih postrojbi na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945. godine, Časopis za suvremenu povijest, br. 1.-2./1996., 161.-197.

23 HDA, "Ustaše" - Hrvatski oslobodilački pokret - ustaški logor za grad Bjelovar, isto.

24 Isto, Izvještaj satnika Mate Višića za bojnika Pinculića u stvari satnika Sobote i nadporučnika Valentakovića, 20. IX 1944.

25 Zdravko DIZDAR, Teror okupatora i ustaša i aktivnost NOP-a u Bjelovaru 1941.-1945., Bjelovarski zbornik, Bjelovar 1989., 50., Poziv maršala Tita izazvao je znatni odaziv u redovima domobranstva, tako da su mnoge jedinice prelazile kompletne u redove partizana. Prema sjećanjima partizanskog časnika Ivana Šibla iz rujna 1944 "Čazma je puna domobrana i domobranskih časnika. Dolaze iz okolnih garnizona i priključuju se partizanima. (...) Moglo bi se reći, ali to nebi bilo politički ispravno, a niti pristojno "da štakori napuštaju brod koji tone". (...) Oficirima koji nisu ratni zločinci, biti će priznati činovi. Možda to nije baš pravedno, ali je korisno. Ne moramo ginuti napadajući ih, a donose i mnogo oružja. Međutim domobran ostaje domobran, bez obzira kakvu uniformu obukao i kakvu kapu natukao na glavu. (...) Savjesno pozdravljaju sve partizane koje sretnu. Pritom se desi da stare navike pobijede pa najprije ustaški podignu ruku otvorene dlana i tek sada se sjete gdje su pa brzo stisnu šaku i izgovore "Spremi, ovaj izvinite". Smrt fašizmu!", Ivan ŠIBL, Ratni dnevnik, 380.-381.

26 HDA, Podhvatno zapovjedništvo Bjelovar, Op. Br. Taj. 626/1944., BjpZ, Br. Taj. 1430/1944.

27 Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, isto, 97.

7-8 Hrvatskoj ne ima ništa narodni život integrirati na našelima socijalne pravde. Rad stjelom i društveni temelj je novog društva, a stvarni rad mjerila vrijednosti svakog pojedinca u njemu.

Ština jednake pravice i kruga koji pošteno rade. HSS ima svoj integrativni socijalni i gospodarski program, koji će uključiti sve novu potreban i sadržan, koje u budućem društvu pojedinca, mora na sebe preuzeti da sudjelovanje predvode sa život stala narodni zajednice.

To će biti posao za dužnost i odgovornog sabora, vlade kao i svih narodnih organa.

8. Da tako misli i ljudi, ovih mnogo i o nama samima.

Vrijeme ide brzo koracima. Ština i mi korak u dogledjama.

Ština neka bude pripravnim. Narod mora svuda oblikovati i povećati organ: znači HSS samu pravdu, kako je to radilo i prije u sličnim vremenima. Ština i sve drugo što je potrebno tako da narod bude svuda, ne samo pripran i sposoban da sam preuzme svoje sudbine u vlastite ruke, nego da bude i u mogućnosti, da ju i vlastitim brojanje snagama zaštiti.

9. Posljednja godina 1944, ne smije se ponoviti. Ona smo bili na nam politički neolomni i neorganizirani, nego smo u najsudbinskijem času odabrali i razbježali na kuzama svojih. U Hrvatskoj su pak preuzeli vlast oni koji su imali kakvu takvu oružanu snagu.

Sadržimo svoju pravdu na svojom pravcu, pa da ne mori sadržati i svoj novost u vreme dšpa. Inače na umu, da ni je nam hrvatski narod najvredniji protivnik i da mora u prvom redu sam go rebi voditi računa.

10. Svešteno i slobodni narod ima i oružje u rukama, onda neće lakše dopustiti svoju pravu i postavljeni zahtjeve. Šlogal

HRVATI VOJNICI! Nas oblika u kojoj i kakvoj se vojnoj postrojbi ne slučajno nalazite, okupite se oko ovih riječi. Ne odstupajte, ne razbijajte se u neolomne šaravane koji smo pišteni i dobar namjerna moramo nam biti povezani i složni, kao jedna organizirana i jedinstvena snaga, u svojoj narodu. Pojedinci i pojedine skupine ne znače ništa. Naše je mjesto gdje je i dio hrvatski narod. U naše ima neka govori i pregovora hrvatske narodne vođstvo u Predsjednikom Maček na čelu. I njegov će položaj biti jači kad su na raspolaganju stojeći slobodna hrvatska narodna vojska, mi budimo protivnici i povezani. U odličnom času je nam pravi na sudni predsjednik dati sve potrebne upute. S tim u vezi i neodoljive odluke svih hrvatskih vojnika da ni jedan ne napusti teritorij Hrvatske. Naše je mjesto samo u Hrvatskoj, naše je borba samo za Hrvatsku i imenoma hrvatskog naroda. I svim granicama Hrvatske nitko više ni koraka. Hrvatska treba svaku svoju vojsku.

11. Seljaci, radnici, građani i vojnici! Hrvatski narod bude na ovom mjestu pripravan da izvrši svoju dužnost i sudbu.

Povozujemo se svagdje gdje nas ima.

Naše radu broje Radića, te borbi hrvatskog naroda, pod vođstvom heroja i delokvidnog političara Predsjednika Maček-ugled i položaj hrvatskog naroda je danas u stranom svijetu nepripadljivo bolji nego li je to bilo 1918.

Slobodarski hrvatski narod nije i ne može biti protiv borbe za slobodu, demokraciju, jer je on tu borbu pravu, a vodi je i, danas kao narod većina. Štoga je hrvatski narod od uvijek, pa i sada, na pošteno očega svih boravna, koji se bore za pravdu pravice i demokracije, za istinsku narodnu slobodu, a koji izvedu korice u narodu. Ali Hrvatski narod ne je hrvatski i građanskog rata ili ne bilo šije diktatura. I u ovom pitanju on gleda i prevaznjam u svoje narodne vođstvo.

Zato svako nasilje i teror koji se vrši nad narodom ne bilo koje stranke i čega narod nije u mogućnosti da slobodno izrazi svoje mišljenje. Ne taj se narod našu pokušava poniziti na prosti objekt, došila je temelj hrvatskog seljačkog pokreta da narod treba biti subjekt svakoga društvenog života.

Svi dijelovi hrvatskog naroda složni povezani bezstranim snagom broje Radića, a pod vođstvom Predsjednika Dra Vlatko Maček, koji uliva neodoljivo povjerenje hrvatskog naroda, naroda ubode, a hrvatskog seljačkog naroda najvažniji političarski narodni val slobodnosti, pravice i sloboda tako postaje vođa i nosi svih seljačkih narodima ovog dijela Europe, a solidni protivnik nove slobodne Hrvatske, Hrvatske radu, mira, napredka i socijalne pravde.

Takova nova seljačka demokracija Hrvatske, vjerna našelima slavenskoj uzajamnosti, dati će u evropskoj zajednici naroda svoj doprinos produbljene i učvršćenje sradnje velikog slavenskog isteka sa slobodarskim demokracijama Zapada.

VJERA U BOGA SELJACKA SLOGA!
ŽIVIO SUVERENI NAROD!
ŽIVILA SELJACKA DEMOKRATIJA DR. VLAJKO MAČEK!
ŽIVIO PREDJEDNIK DR. VLAJKO MAČEK!
Hrvatska, kolovoza 1944.

Za potpunost prijepisa žandri
Logorik D. Bužić

PRILOG 1.

"USTAŠA" - HRVATSKI OSLOBODILAČKI POKRET USTAŠKI LOGOR ZA GRAD BJELOVAR²⁸

Broj: V. T. 54/44

Bjelovar 17. IX. 1944.

Izaslaniku g. ministra oružanih snaga
g. generalu Dolački

Bjelovar

Temeljem ustmenog dogovora, a na traženje
Naslava, podnosim sljedeće izvješće.

Posljednjih dvadeset dana osjetilo se naročito gibanje u redovima viših hrvatskih častnika. Budući da su mi njihova sastajanja upala u oči, posvetio sam im posebnu pažnju. Neposredno prije poznatih zagrebačkih događaja došao je u Bjelovar zrakoplovni pukovnik Ivo Mrak s posebnim ovlastima primljenim izravno od tadašnjeg ministra oružanih snaga Ante Vokića. Pred javnosti, kao i pred državnim i političkim oblastima nastupio je g. Mrak kao izvanredni povjerenik za pregled očevidnosti oslobođenih vojnih obneznika. Naročito mi je palo u oči. Da se s tim poslom skoro nikako nije bavio, nego se cijelo vrijeme sastajao s častnicima, koji su već od ranije bili problematičnog stava. Naročito je zapažen neprestani saobraćaj sa zapovjednikom posade bojnikom Pinculićem, koji je kratko vrijeme prije Mrakovog dolaska bio postavljen na ovu dužnost. Budući da sam od ranije imao stanovite obavjesti o političkoj problematičnosti bojnika Pinculića, to sam poduzeo potrebne korake za njegov premještaj. U tom sam uspio, ali je već par dana nakon toga premještaj bio storniran./ Upozoravam da bojnika Pinculića nisam osobno poznao, te da s toga razloga nije moglo biti osobnih motiva za ovaj korak./

Odmah nakon storniranja premještaja bojnik Pinculić je počeo javno saobraćati s vodećim oso-

bama bivše HSS., koja je posljednjih mjesec dana razvila na mom području zamašnu djelatnost. Značajno je, da je to javno saobraćanje ovdašnjeg vodstva HSS sa zapovjednikom posade uslijedilo paralelno sa širenjem letaka pod naslovom "Hrvatska i Hrvati" u kojima se u ime HSS negira legitimnost Poglavnikova narodnog predstavništva. Ne samo to, u tim letcima naglašava se da se u ime hrvatskog naroda može i mora govoriti i pregovarati samo dr. Maček kao jedini legitimni predstavnik hrvatskog naroda dva puta izabran demokratskim izborima. U tim letcima naglašeno je potreba obnove Jugoslavije na konfederativnoj bazi. Predsjednik mjestne organizacije HSS-e dr. Luka Starčević došao je i k meni te mi postavio zahtjev da mu omogućim provedbu organizacije, jer da mi se na taj način pruža mogućnost političke afirmacije te da to izkoristim kroz ovo nekoliko dana *dok još postoji ustaška vlast*. Tom prilikom odigrao sam kroz tri dana glumačku ulogu i doznao od samog dr. Starčevića u glavnim obrisima sve pripreme koje se vrše na području Bjelovara u svrhu uzpješnog prevrata. U međuvremenu je izbila afera Lorković-Vokić. Tom prilikom dao mi je dr. Luka Starčević u uvijenoj formi do znanja, da su ti ljudi žrtve sbog hrvatstva, jer su htjeli pomoću HSS dovesti do koncentracije hrvatskih redova. Organi HSS razvili su istodobno u redovima domobranstva mučenički kult spomenutih izdajica i izazvali u častničkim redovima kao i u manjim krugovima domobranske momčadi otvoreno neraspoloženje.

Mnoge vojne i građanske osobe počele su javno govoriti o padu ustaškog režima i Mačekovu dolasku na vlast. Istodobno po vlastitom priznanju dr. Starčevića tkz. Odbor "Narodnog spasa" pristupio je ponovo HSS-i i pridružio se unapred spomenutoj kampanji.

Pukovnik Mrak i bojnik Pinculić saobćili su mi da su po posebnoj ovlasti danoj pukovniku Mraku od ministra Vokića pristupili formiranju jedne domobransko-oružničke jedinice koja se ima sastojati od vojnih bjegunaca i neposlušnika privedenih u domobranstvo po organizaciji HSS. Verbovanje vojnih bjegunaca i neposlušnika obavljao je i poznati funkcioner lievog krila HSS Fabijan Antoljak, koji je istodobno kao vojni teklić i kao

²⁸ HDA, "Ustaša" - Hrvatski oslobodilački pokret - ustaški logor za grad Bjelovar, kutija 41., šifra. 013.0, red. Broj 66., Izvještaj logornika Domagoja Ružičića o previranjima u Bjelovaru uoči puča Vokić-Lorković, 17. IX 1944.

teklíč organizacije HSS sa zadatkom preuzimanja naloga od vodstva HSS u Zagrebu.

Budući da je u Zagrebu otkrivena afera Lorković-Vokić i ista likvidirana, to je nastao u redovima častnika prevratnika, koji su započeli s dogovorima za biege, paničan strah pojačan rokom partizanske amnestije, koja je izticala 15. o. mj.

Prvi je pobjegao zapovjednik Dora-puka pravoslavac pukovnik Nikola Iskrić s dvojicom častnika pravoslavaca i 36-oricom pravoslavnih domobrana iz Dora-puka. Kada se otkrilo da će tokom sljedeće noći za zapovjednikom prebjeći čitav Dora-puk, te je Feldkommandantura izvršila razoružanje Dora-puka, a sve častnike, dočastnike i momčad zatočila. Istodobno blokiran je grad postojećim oružničkim i domobranskim snagama. Unatoč svim ovim mjerama pobjegla su sa strane domobranstva još četiri častnika, tri dočastnika i manji broj domobrana, a iz oružništva pet častnika. Povodom toga mjere opreza su pojačane.

Kako su se u vezi sa zagrebački i bjelovarskim događajima počele gradom s neprijateljske strane širiti alarmantne vijesti i nekakva prieteća pisma, to sam 13. o. mj. dao proglas na mjestnoj razglasnoj postaji u kojemu sam upozorio javnost na širenje i širitelje alarmantnih vijesti navestivši za širitelje najstrože sankcije.

Sve što je učinjeno uspjelo je obaviti bez ikakvih incidenata.

Da se uzmogne što bolje osigurati grad od svih prevratničkih pokušaja, potrebno je da Naslov zatraži od Ministarstva oružanih snaga smjerenje zapovjednika postaje bojnika Pinculića, i isto tako opoziv boravka pukovnika Mraka u Bjelovaru, tim više što mi je pukovnik Mrak rekao prilikom prvog susreta da namjerava stotinu vojnih neposlušnika mobilizirati i obučeni u zrakoplovne odore prebaciti na zrakoplovno uzletišće. Po mom mišljenju svrha dolaska ovih ljudi bila bi ista kao i formiranje domobranksko-oružničke jedinice po bojniku Pinculiću, o čem je već bilo govora, a za koju jedinicu je bio predviđen kao zapovjednik natporučnik Valentaković koji se pred par dana odmetnuo. Mislim da bi bilo najbolje imenovati zapovjednikom posade zapovjednika oružničke škole potpukovnika g. Pergla.

Savezno s tim potrebno je odmah uputiti u Bjelovar jednu ustašku bojnu radi obrane od partizanskih napadaja, dok za unutarnji red dostaju snage s kojima razpoložemo.

ZA POGLAVNIKA I DOM SPREMNI !

Logornik:
Domagoj Ružičić

Summary

Turmoils in Bjelovar on the eve of the 1944 Vokić-Lorković coup

Keywords: coup-plotters, Vokić-Lorković, ustasha rules, Home Guard/ the Domobrani, the Independent State of Croatia/NDH, the Croatian Peasant Party /HSS, Maček, Germans, Dr. Šubašić

The work is based upon partly preserved archivalia from the State Archives in Bjelovar and describes situations in Bjelovar in the second half of August 1944 where coup-plotters under command of Vokić and Lorković together with the town branch of the Croatian Peasant Party/HSS prepared to overthrow the Ustasha regime and German forces. After taking over the power in the Independent State of Croatia/NDH, the HSS was to take control of the Home Guard/Domobrani and make them their army, reactivate the Croatian Peasant Security /HSZ, arrange for the allied forces to get on the territory of NDH, bring back dr. Šubašić from London. The paper also introduces us with two documents: a copy of a HSS leaflet from August 1944 addressing Croatian people and soldiers to be ready for the 'decisive moment' when president Maček and HSS would invite them and the Domobrani to stand against the enemy (Germans). The following document is a report by camp commander (logornik) Domagoj Ružičić from Ustasha camp in Bjelovar describing the coup-plotters' activities in Bjelovar and their collapse.